

Azərbaycan dilində ləqəblərin üslubi xüsuiyyətləri

Hacıyeva Nərgiz Musa qızı
AMEA, Dilçilik İnstitutu
filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent
nergiz.haciyeva.1961@mail.ru

Xülasə

Antroponimik kateqoriyanın ikinci nominasiyaya malik adlarından olan ləqəblər qeyri-rəsmi münasibətlə işlədilərək, şəxsin əlavə identifikatoru kimi çıxış edir. Lakin ləqəblərin öyrənilməsi bir neçə cəhətdən əhəmiyyət kəsb edir: dil və sosial təbiətinə görə, meydana çıxma tarixi və səbəbi, fərdi və kollektiv səciyyəsi, kommunikativ sistemdə oynadığı rol, antroponimik vasitələr sistemində rolu, funksional parametrlərinin zənginliyi və s. Ləqəblər şəxsə xalq tərəfindən verilir, regional səciyyəyə malik olur və müvafiq şəxsin mühüm əlamətini özündə əks etdirərək fərdi mahiyyət daşıyır. Ləqəblər periferik vəziyyətə malik olub, şəxs adları kimi əsas funksiyaları yerinə yetirir: diferensiaslaşdırma, fərdiləşdirmə və nominativ identifikləşdirmə. Bunlardan diferensiaslaşdırma aparıcıdır. Ləqəblər həm nitq, həm də dil vahidlərinə aid olaraq yüksək kommunikativ-praqmatik potensiala malikdir. Ləqəblərin onimik, xarakterizə edən, konkretləşdirən, habelə emosionallıq, ekspressivlik, qiymətləndirmə, motivləşdirmə kimi funksiyaları onların böyük əhəmiyyətə malik olduğunu göstərir. Bu funksiyalar bədii ədəbiyyatda xüsusi məqsədə xidmət edir. Xarakterin açılması, obrazın daxili aləminin verilməsi üçün surətə verilən adlardan əlavə, ləqəblər də işlədilir ki, bunlar əsərdə surətin əlavə, ikinci adı kimi çıxış edir. Ləqəblərin leksik məzmunu onun surətə nə üçün verildiyini müəyyənləşdirməyə imkan verir, şəxsin özü barədə təsəvvür yaradır və emosional təsirə malik olur. Tədqiqatçılar şəxs adları içərisində üslubi ləqəbləri bir neçə yerə ayırırlar: a) meliorativlər; b) kvalitativlər; v) ad perifrastlar. Ləqəblər meliorativ (müsbət mənəli), peyorativ (mənfi çalarlı), aralıq mövqe tutan yumoristik ləqəblər və neytral ləqəblərə ayrılır. Neytral ləqəblərdə qiymətləndirmə xüsusiyyəti olmasa da, hər halda onlar qeyri-rəsmi adlar kimi emotivlik və emosionallıqdan məhrum da deyil. Üslubi planda ləqəblərin əksəriyyəti funksionallaşmanın qeyri-rəsmi sferasına aid edilir.

Ləqəblərin bədii ədəbiyyatda işlədilməsi müxtəlif səciyyəlidir. Ləqəblər, bir qayda olaraq, qoşulduğu sözün əvvəlində işlənir. Lakin ləqəb aid olduğu addan ayrı işlənib onu əvəz edir. Yaxud şəxs adı bəzən ləqəbin əlavəsi kimi işlədilir. Bu zaman şəxs adı izahedici, aydınlaşdırıcı səciyyəyə daşıyır. Bir adamın bir neçə ləqəbə malik olması onun xarakteri ilə yanaşı, ona müxtəlif

təbəqələrin münasibətini əks etdirir.

Açar sözlər:*ləqəb, ayama, əsil ad, uydurma ad, emosionallıq*

Summary

Stylistic peculiarities of nicknames in Azerbaijani language

The nicknames from the second nomination of the anthroponimic category are used in an unofficial manner and act as an additional identifier of the person. However, the study of nicknames is important in several ways: for language and social nature, date and cause of appearance, individual and collective character, role in communicative system, role in anthroponomical system, richness of functional parameters and so on. The nicknames are given by the people, have a regional character and have individual significance, reflecting the essential character of the person concerned. The nicknames are peripheral and perform the same basic functions as personal names: differentiation, personalization and nominal identification. The differentiation is leading among them. Nicknames have a high communicative and pragmatic potential in terms of both speech and language units. Onymic, characterizing, concretizing functions, as well as emotionality, expressiveness, evaluation, motivation are of great importance. These features serve a particular purpose in fiction. In addition to the name, which is used to reveal the character, to give the inner world of the image, nicknames are used, which act as an additional, second name in the work. The lexical content of nicknames allows to determine the reason why it is given to an image, create an impression of a person and have an emotional impact. Researchers among personal names divide stylistic nicknames into several sections: a) melioratives; b) qualitatives; c) nominal periphrases. Nicknames are subdivided into meliorative (positive meaning), pejorative (negative), humorous nicknames which have intermediate position and neutral nicknames. Despite the fact that neutral nicknames do not have the property of evaluation, they, as informal names, are not deprived from emotion and emotionality. Most of the nicknames in the stylistic plan are related to the informal sphere of functionality.

The use of nicknames in fiction is of a different nature. Nicknames are usually used at the beginning of a word to which they refer. However, the nickname is used separately from the name that it belongs to and replaces it. Or a personal name sometimes is used as an attachment to the nickname. At this time, the personal name has explanatory character. The possession of one person with several nicknames, along with character, reflects the attitude of different layers.

Key words: *nickname, sobriquet, real name, fictitious name, emotionality.*

Резюме

Стилистические особенности прозвищ на азербайджанском языке

Прозвища из второй номинации антропонимической категории используются в неофициальном отношении и выступают дополнительным идентификатором личности. Однако, изучение прозвищ важно по нескольким причинам: по языковой и социальной природе, время и причина появления, индивидуальный и коллективный характер, роль в коммуникативной системе, роль в системе антропонимических средств, богатство функциональных параметров и т. д. Прозвища даются людям со стороны народа, обладают региональным характером и отражая в себе существенный признак определенной личности, носят индивидуальную суть. Прозвища имеют периферическое состояние и как личные имена выполняют основные функции: дифференциация, персонализация и номинальная идентификация. Среди них дифференциация является ведущей. Псевдонимы обладают высоким коммуникативным и прагматическим потенциалом и относятся как к речи, так и к языковым единицам. Функции, которые характеризуют псевдонимов онимически и конкретизируют, также эмоциональность, экспрессивность, оценивание, мотивирование показывают их огромную значимость. Эти функции служат определенной цели в художественной литературе. Для раскрытия характера и изображения внутреннего мира образа в дополнение к именам, которые используются, даются так же псевдонимы, которые выступают как дополнительное, второе имя образов произведения.

Лексическое содержание прозвищ позволяет определить, по какой причине они даются образам, создают воображение об образе и обладают эмоциональным воздействием. Исследователи среди личных имен разделяют стилистические прозвища на несколько разделов: а) мелиоративы б) кваликативы в) именные перифразы. Прозвища подразделяются на мелиоративные (положительное значение), пейоративные (отрицательные), юмористические прозвища промежуточного положения и нейтральные прозвища. Несмотря на то что, нейтральные прозвища не обладают свойством оценивания, они как неформальные имена не лишены эмотивности и эмоциональности. Большинство прозвищ в стилистическом плане относятся к неформальной сфере функциональности.

Использование прозвищ в художественной литературе имеет разносторонний характер. Прозвища обычно используются в начале слова, к которому они присоединяются. Однако прозвище, используясь отдельно от слова, к которому принадлежит, заменяет его. Или личное

имя иногда используется в качестве приложения к прозвищу. В это время личное имя носит объяснительный и пояснительный характер. Обладание одного человека несколькими прозвищами, наряду с характером, отражает ему отношение различных слоев.

Ключевые слова: *прозвище, кличка, настоящее имя, вымышленное имя, эмоциональность*

Анотасија: Мəqələdə köməkçi ad sisteminə daxil olan ləqəblərlərdən, onların linqvistik-kulturoloji xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Burada ləqəblərin yaranma səbəb və üsulları, dil sistemində yeri, nitqdə oynadığı rol əsaslı şəkildə şərh olunur. Ləqəblərin yaranmasının ictimai əsasları, bədii ədəbiyyatda bunların ifadə üsul və təqdimi bədii ədəbiyyatdan gətirilmiş zəngin və rəngarəng misallarla təhlil süzgəcindən keçirilir. Ləqəblər həm semantik, həm də qrammatik-fonetik zənginliyi ilə təqdim və şərh olunur.

Giriş. Azərbaycan dilində antroponimik kateqoriyaların qeyri-rəsmi hissəsini təşkil edən ləqəblər bir çox Azərbaycan dilçiləri tərəfindən müxtəlif cəhətlərdən tədqiq olunmuş, bir çox tədqiqat əsərləri yazılmışdır. Lakin ləqəblərin konseptual izahı, onların koqnitiv-funksional istiqamətdə öyrənilməsi rus dilçiliyində özünü göstərsə də, Azərbaycan dilçiləri tərəfindən tədqiq olunmamışdır.

Azərbaycan antroponimlərinin bir hissəsini ləqəblər təşkil edir. Ləqəblər müxtəlif səbəblərdən meydana gəlir və insana xarakterinə, xarici görünüşünə, vəzifəsinə və s. görə verilir. “Ləqəbin yaradıcısı əsasən xalqdır. Xalq vəzifəpərəst, qarınqulu, acıdil, xain, el malına xor baxan, pozğun əxlaqlı və bu kimi keyfiyyətlərə malik adamlara ləqəb verir. Eləcə də şəxsin mərdliyi, cəsarəti, xalq üçün çalışması, əməyə, zəhmətə bağlı olması, vətənə namusla xidmət etməsi və bu kimi keyfiyyətləri nəzərə çatdırmaq üçün ləqəbdən istifadə edilir” [1, 73]. Ləqəbin yaranma tarixindən danışandan sonra A. Bağırov yazır: “Ləqəb qeyri-rəsmi adlardan biridir. O, insanın həyatının müxtəlif mərhələsində xalq tərəfindən verilir. Ləqəblər regional xarakter daşıyır, əsasən mövcud olduğu şəhər, kənd, məhəllə daxilindən kənara çıxmır. Ləqəb aid olduğu şəxslə əlaqəli şəkildə yaranır, şəxsin xarakteri barədə əlavə məlumat verir. Ləqəb həmişə ümumi ismin xüsusiləşdirilməsi yolu ilə yaranır və şəxs adının əvvəlində işlənir [2, 70].

Mürəkkəb dil hadisəsi olan ləqəblərə həm linqvistik, həm də ekstra-linqvistik cəhətlərdən baxılaraq, onlar periferik zonanı təşkil edən antroponimik kateqoriyanın sahəsində tədqiq olunur. Ləqəb adlar şəxs adları içəri-sində periferik vəziyyətə malikdir. Onlar da şəxs adları kimi əsas funksiyaları yerinə yetirir: diferensiallaşdırma, fərdiləşdirmə və nominativ identifikasiyalaşdırma. Bunlardan diferensiallaşdırma aparıcıdır. Digər antroponimik vahidlər-

dən özünün qeyri-rəsmiliyi ilə fərqlənərək onlar şəxsin adı ilə məhdudlaşmır, buna görə də özünün sözdüzəltmə spesifikliyi, milli ənənələrin əksi, semantik quruluşunun xüsusiyyətləri, denotativ və konnotativ komponentlərinin münasibəti ilə, leksik vahidlərin daxili formasının zənginliyi ilə fərqlənilir (3, 17). Ləqəblər fərdidir və həmişə motivlidir. Öz ad daşıyıcısını adlandıraraq, onlar həmin adam barədə presuppozitiv məlumatı və ya xarakterik xüsusiyyəti saxlayır. Ləqəbin bu xüsusiyyəti onu apelyativlərə yaxınlaşdırır. Belə ki, ləqəblə adlanma prosesi adlanma obyektinin birinci mərhələsini təşkil edir. Motivləşmənin əsasına qoyulan əlamət adlanan realini əks etdirir.

Rus dilində ləqəbləri tədqiq edərkən A.V.Quznova özündən əvvəlki tədqiqatçılara əsaslanaraq ləqəbləri mikroantroponimlərdən yaranan, fərdi və makroantroponimlərdən yaranan, yəni kollektiv ləqəblərə bölür. Müəllif mikroantroponim və makroantroponim arasında ortaq mövqe tutan, məhdud sahədə işlənən ləqəblərə küçə ləqəblərini aid edir. O, mikroantroponim kimi ləqəblərin bir sıra diferensial əlamətlərə malik olduğunu qeyd edir. Bu xüsusiyyətlərə konkretləşdirən, müəyyən edən əlamətləri aid etmək olar: lokallıq, özünəməxsus korporativlik – bir dialektə, bir mühitə, bir yerdə funksionallaşma; spesifik semantika, nominativlik, motivləşmə, derivasiya, konnotasiyanın (emosional-ekspressiv çalarlıq) və yaranan assosiasiyaların ləqəbin verdiyi realiyaya ilə əlaqəsi; apelyativlərə və ya propriəl leksikaya fonetik quruluş və assosiativ cərgəyə görə yaxınlıq; qeyri-təsadüfilik, adlandırılan şəxsin fərqli xüsusiyyətlərinin rolu; mütəhərriklik, insanın ləqəbi onun ailə üzvləri üçün də baza ola bilər, yenisi ilə əvəz oluna bilər; qiyabi işlənmə, insanın arxasınca işlənən müsbət və mənfi mənalı ləqəblər; qeyri uzunmüddətlik, ləqəb daşıyıcısının gedişi ilə onun adlanması da itib gədir; struktur-qrammatik müxtəliflik, ləqəb həm söz, həm söz birləşməsi, həm də sintaqm ola bilər; hüquqi möhkəmsizlik, ləqəb rəsmi adlanma strukturuna daxil deyil, yazıda qeyd olunmur (4, 55-57).

Fərdin hər gündü həyatında qeyri-rəsmi ünsiyyət prosesində əhəmiyyətli yer tutan adlardan biri ləqəblər – insanın əlavə, qeyri-rəsmi adlarıdır ki, bunlar insanı kollektivdə fərqləndirməyə və onun şəxsiyyətinin daha dəqiq, qiymətləndirici xüsusiyyətinin verilməsinə yönəlir. Bu mənada ləqəblərin universallığı, hər bir dildə dil xüsusiyyətlərinin eyniliyi özünü göstərir. Antroponimik ləqəblərin linqvistik statusu şübhəsizdir, belə ki, o, onomastik və funksional spesifiklikdən yaranır. Buna görə təsadüfi deyil ki, leksikanın bu kateqoriyası bütün dillərdə məlumdur və müasir uzusda yaxın inkişaf formalarına malikdir (4,10). Ləqəblərin universallığını nəzərə alaraq bu xüsusiyyətləri Azərbaycan dilində yaranan ləqəblərə də aid edə bilərik.

Ləqəblər həm nitq, həm də dil vahidlərinə aid olaraq yüksək kommunikativ-praqmatik potensiala malikdir. Ləqəblərin onimik, xarakterizə edən, konkretləşdirən, habelə emosionallıq, ekspressivlik, qiymətləndirmə, motivləş-

dirmə kimi funksiyaları onların böyük əhəmiyyətə malik olduğunu göstərir. Bu funksiyalar bədii ədəbiyyatda xüsusi məqsədə xidmət edir.

Bədii əsərlərin dilində yazıçılar müxtəlif üslubi məqsədlərlə ləqəbdən məharətlə istifadə edirlər. Bunlar şəxsin əməlinin xoş məramlı olduğunu göstərmək, zahiri görünüşünü nəzərə çatdırmaq, peşəsini, sənətini, məşğuliyyətini bildirmək, surətin mərdliyini, qorxmazlığını, cəsarətini, xarakterini, daxili eybəcərliyini açmaq və s. üçün verilən köməkçi adlardır. Xarakterin açılması, obrazın daxili aləminin verilməsi üçün surətə verilən adlardan əlavə, ləqəblər də işlədilir ki, bunlar əsərdə surətin əlavə, ikinci adı kimi çıxış edir. Ləqəblərin leksik məzmunu onun surətə nə üçün verildiyini müəyyən etməyə imkan verir, şəxsin özü barədə təsəvvür yaradır və emosional təsirə malik olur. Bu barədə H.Hüseynova yazır: “Onomovahidlərin üslubi imkanları bədii mətnə o zaman gerçəkləşir ki, onlar müəyyən emosional anlayış ifadə etsinlər” [5, 54].

Bədii əsərlərin komponentlərindən olan şəxs adları onun məzmunu ilə bilavasitə əlaqədardır. Ad və adlanmalar bədii əsərin ayrılmaz hissəsi olub bədii obrazı yaradan vasitələrdəndir. Şəxs adlarının üslubi xüsusiyyətlərini tədqiq edərək M.V.Sokolova ləqəbləri bir neçə yerə ayırır: a) meliorativlər; b) kvalitativlər; v) ad perifrazlar. Müəllif ləqəbləri meliorativ (müsbət mənalı), peyorativ (mənfi çalarlı), onlar arasında aralıq mövqe tutan yumoristik ləqəblər və neytral ləqəblərə ayırır və qeyd edir ki, neytral ləqəblərdə qiymətləndirmə xüsusiyyəti olmasa da, hər halda onlar qeyri-rəsmi adlar kimi emotivlik və emosionallıqdan məhrum da deyil. Üslubi planda ləqəblərin əksəriyyəti funksionallaşmanın qeyri-rəsmi sferasına aiddir (6, 182-184).

Ləqəblər müxtəlif cəhətlərdən ayrı-ayrı dilçilər tərəfindən dəfələrlə tədqiq olunsada, bədii əsərlərdə bir sıra üslubi xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Ləqəblərdən həm komiklik yaratmaq məqsədilə, həm də müsbət xüsusiyyətləri açmaq məqsədilə istifadə olunur. Ləqəblərin bir onomovahid kimi tədqiqi üslubiyyatla da əlaqəli olmalıdır. Şəxs adları kimi, ləqəblər də zəngin emosional-ekspressiv xüsusiyyətlərə malikdir.

1. Bədii əsərlərdə işlədilən ləqəblər zəngin üslubi xüsusiyyətləri ilə seçilir. Bunlardan bir neçəsini nəzərdən keçirək. Çox vaxt bədii əsərdə ləqəblərin hansı məqsədlə verilməsi açıqlanır. Məsələn:

Ona nə üçün **Zəli** ləqəbi veriblər?– Çünki o zəli kimi bir şeydir, qaniçəndir. Kim cənginə düşdü, itaətinə salacaq, var-yoxunu zorla əlindən alacaq [22, 49]; Çönüb o səmtə baxan kimi tanıdım onu. O idi, **Tələ Mustafa**. Bu kənddə hamı tanıyırdı onu. İndiyədək sözünün qabağında duran olmamışdı. Arxalı köpək idi, ağına nə gəldi, onu da eləyirdi (23, 57); Dostları arasında “**Corc**” ləqəbi daşıyan Georgi Karpovun doğrudan da çox gülünc görkəmi var idi. Tarzan kimi o da saçlarını uzadıb boynunun ardını vurdurmur, dar butulka fasonlu şalvar, klounlar kimi abı və sarı zolaqları olan köynək, onun üstündən

çiyinləri gen, beli dar pəncək geymişdi. Ayaqlarında həddindən ziyadə qalın padoşları olan qara zamış çəkmə vardı. Onun başı bu maskaradın içindən qaz kimi irəli uzanmışdı. O, Nizami küçəsini “Brodvey” adlandıran, hərəni bir ləqəblə çağırən, danışanda hərdənbir cümlələrinə “okey”, “ol rayt” kimi ingilis sözləri daxil edən avaralardan biri idi [45, 49]; Koba Bayıl türməsində çox yatıb... Nəzarətçilər ona “**Moloçniy**” ləqəbi taxmışdılar, süd çox içirdi, ona görə [24, 26]; Quldurluğa bir neçə ay bundan əvvəl başlayan bu qəşəng gənci oğrular arasında “**Uzun**” deyə çağırırdılar. Bu ləqəbi ona **Paxanla** Bürsəlivermişdilər. Doğrudan da o, uzun və qəşəng idi [22, 24]; Ay Bürsəli, bəs səni **Qozbel** niyə çağırırdılar? – Qadası, mən həmişə üzüqoylu yatıram, özü də qozbel kimi qısılıram. Mənə bu ləqəbi koloniyada veriblər [22, 59]; Bax, Laləni verdilər sənə ki, ala... Sən neyniyərsən ona? “**Amerika**” duruxub key-key üzümə baxaraq fikrə getdi, handan-hana: – Ona bir cinslər geydirrəm ki... O gündən Laləni “**Cins**” çağırmağa başladım [43, 129]; Qaçayın dodaqları qaçdı. **Mirağa Monolitskinin** söhbətindən əməlli-başlı həzz alırdı... o vədə monolitə damına qır basanda kəlləmayallaq gəlmişdim aşağı, amma burnum da qanamamışdı, o vaxtdan mənə məhəllədə kliçkayamamışdılar – **Mirağa Monolitski** (25, 257); Xıdırə **Cingöz Xıdırdeyirdilər**, gözlərindən cin çıxırdı, ona görə [25, 102]; **Burunun** əsil adı **Soltanmurad** idi, amma burnu həddən artıq böyük olduğu üçün ləqəbinə çevrilmişdi (35, 43); Sürücünün adı Ququş idi. Elə birinci gün katib ona dedi ki, Ququş çox üzündü. **Quş** deyəcəm sənə... O gündən bəri katibin sürücüsünü hamı **Quş** deyə çağırırdı... **Quş Əbil** çırmanıb hovuzun içinə girmişdi (55, 70);... İrəvan quberniyasında Namaz bəy adında bir şəhər pristavı varmış... Qoçbuynuz bığlarına görə ona “**Bığbəy**” ləqəbi veribləmiş (34, 254).

2. Son zamanlar elm və texnikanın inkişafı ilə yeni adlar meydana çıxır ki, bu adlar əsasən alınma sözlərdən ibarətdir. Müstəqillik illərində yazılan bədii detektiv əsərlərdə qoyulan gizli adlar ləqəb kimi göstərilir. Bəzən gizli ləqəbin verildiyi şəxsin kimliyi də açıqlanır: Məsələn:

Axı bu “**Pinqvin**” bizim köhnə tanışımızdır [52, 312]; Görüşdə **Paparoza** mənə başsağlığı verdi (28, 237); Məxfi şöbə tərəfindən “**İlayda**” adı altında Kərkükə göndərilmiş həmin qız baş leytenant **Gültən Dəmirli** olmuşdu (41, 246); **Sato ləqəbli Saday Oğuzu** iş yoldaşları Bakıda qarşılayacaqdı (38, 8). Onun şəxsən qoyduğu gizli adlar da sahiblərinə dəqiq yaraşdı, Əli Mazanov–**Şeytan**, Maqsud Qədirlə – **Paparoza**, Rəmzi Kərimov – **Çolaq** [28, 275]; Zaur “**Kompas**” ləqəbli **Nesin Kaşqarini** tam nəzarətdə saxlayıb əlavə etdi [45, 115]; Axırını danışıda da hər şeyin qaydasında olduğunu deyən Tahir “**Rabitəçi kod**” adlı Aqil Ənvərovun hal-hazırda mehmanxanada olduğunu demişdi (45, 238).

Ləqəblərin bir növünün də fraza tərkibli olduğunu A.V. Quznova qeyd edir. Azərbaycan bədii əsərlərində yeni yaranan ləqəblərin bir hissəsi də fraza

tərkiblidir (4, 92). Məsələn: Hansı qızın sevgilisi kimdir, hansı bikardır, hansına nə geyinsə daha çox yaraşar və bu kimi məsələləri yadda saxlamaqda “**Seyv-əz**” Nurəddin ala itdən məşhur idi. Elə fakültənin özündən deyən qızları da ona “**Seyv əz**” (**Save as**) (**ingiliscə: olduğu kimi saxla**)ləqəbini buna görə vermişdilər [37, 18].

Ləqəblər kalka yolu ilə dilimizə keçən sözlərlə və alınma sözlərlə işlədilir. Məsələn: Qəribağa da atasının yolunu davam elədi, ləqəbi də vardı – **Zolotoypalçik...**[24, 150]; Mənə də **pijon Fətəli** deyərlər[25,310]; **İzvestniXudamın** beşbarmağının hesabına tamaşaçı yığılır, yoxsa nə var o filmdə ...[17, 102]; Restoranın birində kampaniya keçirənlər qonşu stulda əyləşən **Mafiya Zaur** və iki dostu ilə savaşırdılar ...[50, 263]; Sənin bu ələngə tazın mənə, şəhərli balası “**izvestniAğarəhim**”ə mırıldayır, alə? [25, 135]; Mürşüdəvun bağı haqqında hələ vaxtı ilə **Fantaz Cəbidə**neşitmişdi (53,104). Sonra da yapışdım o **şalavaMətişin** yaxasından (31, 65).

3.Ləqəblərin işlənmə xüsusiyyətləri də maraqlıdır. Belə ki, ləqəb qoşulduğu sözün, əsasən, əvvəlində işlənir. Bununla belə, ləqəblərin işlənilməsində bəzi xüsusiyyətlərə də rast gəlinir. Ləqəb aid olduğu addan ayrı işlənir və bu zaman adı əvəz edir [2, 75; 1, 79)].Ləqəbin bəzən şəxs adını əvəz edərək təklikdə işlənməsiniA.Qurbanov da qeyd edir [7, 244].

A.Paşayev ləqəblərdən iki formada istifadə olduğunu göstərir: 1) Əsil adsız işlənən. Bunlar çox vaxt uydurma adlara bənzəyir; 2) Əsil adla işlənən ləqəblər [9, 118].Məsələn:Adam öldürmək **Paxan** üçün xoruz başı kəsmək kimi sadə bir iş idi [27, 20]; Sən bu işi düzəltmə, peşman olmazsan. – Arxayın ol, “**Tapança**”, düzəldərəm [27, 50]; “**Qızılbarmaq**”dan başqa heç kim onun mənzilini tanımır [27, 304]; Hayıf ki, mən onun nə adını, nə də familiyasını bilirəm. Amma ləqəbini bilirəm –**Pəncəli** [22, 21]; Əslində isə onlar **Çolağın** mühafizəçiləri idilər... [28, 249]; Bizim böyüyümüzə “**Komandır**” deyirlər. Amma əsil adını bilmirəm (40, 75).Əslində isə onlar **Çolağın** mühafizəçiləri idilər... [28, 249]; “**Qızılbarmaq**”dan başqa heç kim onun mənzilini tanımır [27, 304].

4.Ləqəbin verildiyi adamın adı göstərilir. Məsələn: Yaşa etiraz-filan eləmədən **Uzunun – Heydərəlinin** yanına düşdü(22, 26); Az sonra Daşkənddən Bakıya gələn “**Paxan**”və “**Zəli**” ləqəbini daşıyan **Sübhanverdi**quldurluq aləmində dişi Aslanın sağ əli oldu (22, 258); Hamının əsil adını çoxdan yadırgayıb”**Cütçü**” çağırdığı Ramazana nəyə görə tanrı nə bir can-cəsəd, nə də bir boy-buxun vermişdi (32, 15); Qədirə niyə “**qan-qan Qədir**” deyirdilər, Vəliş baş açmırdı [25, 217]; Mənim adım Yədulladır, ləqəbim “**Tapança**” [27, 24]; Adı Kostya, ləqəbi isə “**Uzun** “ idi.Elə bil zalım oğlu Rüstəm-zalın özüdür ki, var [27, 386]; Hayıf ki, mən onun nə adını, nə də familiyasını bilirəm. Amma ləqəbini bilirəm –**Pəncəli** [22, 21]; Fevral Əlimusanı sadəcə “**Topal**” çağırırdı (24,128).

5. Bəzən bədii əsərlərdə obrazın adı oxucuya məlum olsa da, yazıçı yalnız ləqəbi işlətməklə şəxs adına məxsus bütün müsbət və mənfi cəhətləri həmin ləqəbdə ümumiləşdirir. Məsələn: Onu da tələbə adından məhrum etdilər. Və bütün bunları **Şeytanın** göstərişi ilə **çolaq Rəmzi** təşkil edibmiş [28, 245].

6. Bədii əsərlərdə bəzən eyni adamın bir neçə ləqəbinin olması müşahidə edilir. “İnsan bir kollektivə mənsub deyil – qeyri-formal kommunikasiya geniş həyat sahələrini əhatə edir. Buna görə şəxsin bir neçə ləqəbi ola bilər.” (10). Bu barədə Ə. Mikayılova yazır: “Hər bir insanın bir neçə fərdi əlaməti – qabarıq görünən cəhəti ola bilər. İnsanda müxtəlif xarakterik əlamətlərin olması çoxləqəbliliyin yaranmasına səbəb olur. Müxtəlif şəraitdən asılı olaraq bu fərdi əlamətlərin biri nəzərə çarpdıqda ləqəb yaranır, ətrafdakıların emosional təsiri nəticəsində çoxləqəblilik yarana bilər (10, 132). Məsələn:

Həm **“Paxan”**, həm **“Dayı”**, həm **“Qədəş”**, həm də **“Zəli”** ləqəbi daşıyan adam haqqında heç bir məlumat yoxdur [22, 147].

Bəzən bir hekayədə bir şəxsin əhval-ruhiyyəsindən asılı olaraq, yazıçı onu bir neçə ləqəblə adlandırır. Məsələn, Vüsal Nurunun “Qapılar quduranda” [51, 157] hekayəsində Ayaz adlı şəxs **“Yelləncək Ayaz”**, **“Tum Ayaz”**, **“Professor Ayaz”**, **“Dəli Ayaz”** ləqəbləri ilə göstərilir. İş yoldaşları ona **Yelləncək Ayaz** deyirdilər... Küçə onun kimi ziyalılarla doluydu. **Tum Ayaz** axmaq olmaqdan da incimirdi.... Ağillı qapının xofu yayıldandan **professor Ayaza** da münasibət dəyişdi.... Qadın eyvana qayıdanda **Dəli Ayaz** uçub getmişdi;... bəlkə bu illətdən idi ki, çoxları onu köhnə peşəsinə görə **“Dəllək İbad”** çağırırdı. Özündən qat-qat cavan qızla evləndiyindən, birdə simic, zıqqı olduğundan kişiyə **“Məşədi İbad”** ayaması qoşanlar da var idi (54, 37); Hə, onu deyirdim axı, bu qəhrəmanın adı Həsəndi. Kəndin montyoru muştuluq Həsən. Soruşa bilərsiniz ki, niyə məhz **Montyor Həsən** yox, **Muştuluq Həsən!** Axı dədə-babadan montyorluq sənəti onun ləqəbi olub (26, 38); ...neçə ildən bəri mollalıq elədiyinə baxmayaraq, heç kəs ona **“Molla Ələsgər”** demirdi, elə **usta Ələsgər** kimi çağırılırdı (39, 143).

Azərbaycan dilinə məxsus ləqəblər adətən prepozitiv mövqedə dayanması ilə, yəni əsil adın əvvəlində durması ilə seçilir [2, 243].

7. Ləqəblər verilən zaman şəxsin müəyyən əlamətini, rəngini bildirmək üçün adların əvvəlinə rəng bildirən sözlər əlavə olunur. Məsələn:

Ləqəbi özünə uyğun olan bu sarı, iri bədənli kişi **Sarı Bədəl** idi [40, 51]; Allahverdi, unutmaya ki, mən **Sarı Bədələm** ha, məni aldadan hələ anasından olmayıb (41, 53); Gördüyüm insanlar mənə tanış idi: **Qara Musa... Sportsmen Akif, Cığal Əli, İlan Aydın.....** [24, 230]; İndi **Qara Məhəmməd** ət alanda sümüyü çox görəndə ağzına yiyəlik eləməirdi, söylənirdi.... [25, 82]; Salam, **Qara Xəfiyyə!** Deməli, yenə özünü güllə qabağına veribsən, hə? (29, 257); **Abyaşıl İbrahimin** üstünə, demək olar ki, bütün Ceyrançöl yığışmışdı (32, 38); Dostu **Qara Kazım** oğlu Qəhrəman məsləhət gördü (34, 52); Mənə də

qara Seyid deyərlər (34,370).

8.Mürəkkəb sözlərlə formalaşan ləqəblərdən danışarkən Ə.Mikayılova yazır: “Bizim dilimizdə söz yaradıcılığının müxtəlif vasitələri vardır. Bunlardan ikisi daha əsasdır: 1. Leksik şəkilçilər vasitəsi ilə yeni sözlərin yaranması; 2. İki sözün birləşməsi ilə yeni sözlərin yaranması. Məhz bu iki vasitədən ləqəblərin bir onomastik vahid kimi yaranması, formalaşması zamanı daha çox istifadə olunmuşdur (10, 25).

Leksik şəkilçilərlə düzələn ləqəblər bədii əsərlərdə müəyyən üslubi məqsədlə işlənilir: Oğlu Əfəndiyə dedi ki, gedib **Qıdırılı Əhmədi** çağırın (34, 34); **Cindər Nisə** deyir ki, son zamanlar bu başı batmışın da Qurban ağaya meyli var (34, 393). Bizim rayonda yaşlı bir arvad vardı – **Havalı Narxanı**m deyirdilər (24, 11); Mən sözümün üstə duran cayılam, mənə **kubinkalı Güləli** deyərlər (25, 286). “**Kefli**” ayamasını Həsənə kim qoşmuşdu, nə vaxt qoşmuşdu. Bilən yox idi...elə bilirdilər pasportda, sənəddə, sübutda da onun adı “**Kefli Həsən**” yazılıb (25, 35); Bu adamın kod adı “**Rabitəçi**”dir, mən bunu bu gün öyrənmişəm [45, 158).

Bədii əsərlərin dilində mürəkkəb sözlərlə yaradılan ləqəblərlə rastlaşmaq olur. Məsələn:

Dostları arasında “**Qızılbarmaq Rantik**” ləqəbi ilə tanınan Nalbandyan həyatında ilk dəfə belə ələ keçdi (27, 15); Dedilər “**vorzakon**” **Ağəlinin** köməkçisi səninlə danışacaq (24, 185); Dosyedə yazılanla gördüyümüz nəinki uyğun gəlmirdi, hətta bir-birinin tam tərsiydi: “Büllur Mirzəyeva –pedaqoji elmlər namizəsidir...Ləqəbi **Küpəgirən qarıdır**”. Büllur xanım haqqında yazılanlarda büllurluqdan əsər-əlamət yox idi (24, 168).

9.Ləqəblərin bir hissəsi də peşə, sənət bildirərək şəxs adına qoşulur və şəxsin ləqəbi səsləndirilərək həmin adamın nə işlə məşğul olduğu göstərilir. Məsələn:—Əvəz kişi, belə baxanda sən o xozeynin bədəsil adam deyilmiş, – **cuvar Xıdır** söhbətə qarışdı (24, 267); Üzünü traktorçu Əliyə tutdu – Ə, **Buldozer Əli**, səndən nə yaxşı?... (24, 102); Həsənin anası **Qotaz Nisə** gəlini Səringül falçılıqla məşğul olandan bəri keçib kiçik oğlu **Kotan Əkbərgildə** qalırdı (26, 36); Bu dərdin yarısidir, ölü üzü də qırxırdı **dəllək Səfər** [25, 97]; **Taxta Bəhramın** adını eşidərsiz yəqin, gedib onun yanında işə düzəldi [27, 186]; Elədi, eləmədi, heç kəs bunu mənə bağışlamaz ki, **balta Xanəli** gedib Zəkixanın qızını qaçırır (29, 367); Türmə yoldaşları ona ləqəb də vermişdilər— **Dəmir Adam**. Çünki onun əsəbləri dəmir kimi idi, Dəmir adamı özündən çıxarmaq, yoldan çıxarmaq qeyri-mümkün idi (30, 218); **Zoğal Karapetin** (Karapet meyvə arağının ustasıydı...) qızıydı...(30, 12); **Anbar Hüseyn**, gəl bura görək, bədbəxt! (49, 228).

10.İnsanın bədən quruluşuna, daxili aləminə uyğun olan bir çox əlamətlərin ləqəblər kimi verilməsi bədii əsərlərdə müşahidə olunur:

O ayrıca, “**Zorba Səftər**” ləqəbi daşıyan bir dostu ilə işləyirdi [27,

16];...dalınca deyəndə ki, bəs Allah da halalları sevir, yanına aparır, **Vij-Vij Əli** özünü saxlaya bilməmişdi [25, 83]; Babam **Lüt Kərim** dedi, bala, Mirbala, səndən samolyot sürən **çıxmaz** (25, 354); Üzündəki dərin çapığa görə onu “**Çapıq Şəmsi**” çağırırdılar (42, 13); İtlərin qənimi **Səy Baxış** idi, donuz gülləsiylə vururdu (25, 360); Qaç, **kar Məhərrəmi** tap, denən gəlib daş armuddan aşağıda gor qazsın, hüzürümüz düşüb... (25, 220); Mən **Kişi Pəri** kimi şeyəm (32, 42); Qabağındakı **çaş Musa** deyil (32, 45); Bu dəfə diqqət kəsildiyindən həmin səsin sahibinin hamının Yaftıadlandırdığı **pəltək Rəfi** olduğunu kəsdirdi (32, 40); –Bu qazlar kimindi? –Bıçağın ağzını qazın tükünə sürtə-sürtə soruşdu.–**Tərs Alməmmədgilin** qazlarıdı (33, 43); Mansur bəyin Heydərlərdən **Höcət Həsən** adlı bir çobanı vardı (34, 37); Dünən **Dul Zeynəbin** evinə getmişdim (34, 218); Gördüm **Kal Kamilin** iyidi (34, 218); İndi biz bu **lal Zəkixanın** ailəsi ilə düşmənçilik vəziyyətindəyik (29, 189); Kənddə onu **Vələyaq Vəliş** çağırırdılar. Qəlbinə toxunmurdu... (25, 214); Axşam **Dördbarmaq Ağşamilin** bütün ailə üzvləri yenə də onun mənzilinə toplaşmışdılar (29, 288).

11. Azərbaycan antroponimikasında “ləqəb-əsil ad” formasında olan anafirik ad birləşmələri ilə yanaşı, epiforik birləşmələrin də “real adlar ilə ləqəb” arasında özünü göstərdiyi qeyd olunur [10, 198].

Bədii əsərlərdə yer adı bildirən sadə quruluşlu isimlərdən əmələ gələn ləqəblər əsil adla səs epiforası yaradır. Məsələn: Mən heç kəsi bəyənmirəm. Mənə **Tümen Sənan** deyirlər ... [24, 266]; Kənddə onu “**Nemes Əvəz**” çağırırdılar [25, 261].

Şəxs adı ilə ləqəb alliterasiya təşkil edərək ahəngdarlıq yaradır. Məsələn: **Mərsiyə Müşfiq, Ağıcı Ağanisa**, Qırsaqqız Həmid, Zakon İbrahim, **Dəftər Ələsgər**... saymaqla qurtaran deyil, ləqəblər hamısı fərqli, orijinal və sahibinin zəhmətinin bəhrəsi (26, 38); Ağıcı qadınlardan **Balgöz Yetər, Zorba Gözəl**, Telli evinin Sənəmi növbə ilə ağı deyirdilər (34, 50); **Kaftar Kərimin** dəfi dünəndən dönmüşdü, burnunun yeli saman sovrurdu [25, 9]; – Mahmud kişi əvvəl bir şey kəsdirmir, əlini ağzına tutub ucadan soruşur ki, bala, şəhər camaatı yuxudan ayılında hara gedəcəyini bilmir ki, **Caqqu Cəlilin** oğlu onlara yol göstərir? [39, 258]; İndi **Nəzər** – hamının **Nəzarət** adlandırdığı Nəzər, nəhayət gəlmişdi [39, 294]; **Qəssab Qasımla** rastlaşanda isə hirsindən lap odlanır, beynində dolaşan fikirdən rahatlıq tapmırdı (25, 82).

12. Şəxs adlarında olduğu kimi, ləqəblərdə də seriya özünü göstərir. Yazıçı “qoçu” sözünü həm ləqəb, həm də “qoç” mənasında işlədir, “qoçu” sözünün “quzu”ya dönməsini çox gözəl ifadə edir. Məsələn: **Qoçu Əbdül** aparıb bir həftə Bayıl türməsində saxlamışdılar... İngilis zabiti demişdi ki, Əbdül, huşunda qalsın, innən belə buranın qoçusu mənəm – **qoçu Tomson**... O gündən qoçu Əbdül dönüb olmuşdu quzu.. [24, 31]; Dədə-babadan bu yanlarda “kefli” ayamasıyan adam olmuyub, şura hökumətindən sonra meydana çıxıb: **Kefli Məhəmməd, Kefli Bəsir, Kefli Qasım**... [25, 82].

Uydurma ləqəblərdən bədii ədəbiyyatda müəyyən fikir, emosionallıq yaratmaq üçün istifadə olunur və belə adlar adətən ümumi isimlərdən təşkil olunur və seriya yaradır.

İnsan var görən gözü,
Eşidən qulağı var.
Yağlı sözlər deməyə
Dili var, dodağı var,
Ancaq ki, sözlərinin
Min cürə boyağı var...
Ləqəbləri onların
“**Cib bacı**”,
“**Cib ağadır**”[44, 64].

13.L.A.Serqeyeva qeyd edir ki, emosional çalarlarla zəngin olan ləqəbləri o zaman fatik adlar kimi adlandırmaq olar ki, onların mənasında konnotativ-qiyətləndirmə mənası olsun. (11). Məsələn, Hacı Qara dedikdə xəsis adam nəzərdə tutulursa, Məşədi İbad dedikdə varlı, xəsis, özündən tez çıxan adam nəzərdə tutulur. Bədii əsərlərdə işlədilən tarixi şəxsiyyətlərin, onlara xas xüsusiyyətlərin bədii əsər qəhrəmanlarının ləqəbi yerində işlədilməsi faktı da özünü göstərir: Qoy onun dediklərinə o maymaq Fomin inansın, bir də özünü komissar Meqre hesab edib Bakıdan bura gələn o **Don Kixot** xəfiyyə! (41,144).Əlimusa şikəst idi. Sol ayağını çəkirdi, uşaqlar ona ayama yaraşdırmışdılar, **Topal Teymur** çağırırdılar, Fevraldan savayı... Dedi, İvanPetroviç, bəsdir arvadlar üstünüzdə hökmranlıq elədi, qeyrətiniz olsun, evə gedən kimi barmağını bas arvadının – “**Üçüncü Yekaterinanın**” gözüne, denən bəsdir belimə mindin (24,151). Sonra təsəvvür edirəm ki, mən də mən deyiləm, **Şakirayam**, nə bilim, **CeniferLopezəm...**(28,249). İndi ki, sən **Şekspir** olmaq istəyirsən, deməli, səndən heç nə olmayacaq (28,258). Bu qırmızıyanaq, cəsəətli oğlana Teymur zarafatla “Üç müşketyor” romanının baş qəhrəmanı **Dartanyanın** adını vermişdi (42,194).Qızın yaşıla çalan iri gözləri gülürdü: – Eşitmişəm ki, **ŞerlokHolms** bizə qonaq gəlib” – deyə Teymurla İdris Həməzəyevin arxasında dayandı (42,166).Şəkil kimi oğlansan, o boyda Sovəthökuməti hara baxırmış, səni niyə görmüyüb?Tarzansan e,Tarzan...[25, 266].

14.Ayamalarla ləqəbləri eyni anlayış kimi götürən və bir qədər sonra ayamalarla ləqəblərin fərqi göstərən Q.Məşədiyev yazır: “ Başqa sözlə desək, ləqəblərdə həm müsbət, həm də mənfi cəhətlər öz əksini tapdığı halda, ayamalar yalnız mənfi əlamətlərə görə verilir” [12, 6]. Lakin bədii əsərlərdən gətirdiyimiz misallarda ayamaların heç də hamısında mənfi xüsusiyyət görünür. Surətin gözəlliyini, qəşəngliyini bildirmək üçün də ayamalardan istifadə edilir. Məsələn:Oğlanlar öz aralarında ona “**Ağ balıq**” ayaması yaraşdırmışdılar. Bu ad ona yaraşdı, elə bil, doğrudan da ağ balıq idi,

dəryadan çıxmışdı, gəlmişdi ki, universitetdə oxusun ...[24, 127].

Bədii əsərlərdə başqa mənalarda işlənən ayamalara çox rast gəlinir. Məsələn: Ayama qoyublar, kişi. **Nəzarət Nəzər**. Çox vaxt heç **Nəzər** də demirlər, eləcə **Nəzarət** deyirlər, vəssəlam [39, 303]; “Qul bazarı”nda ona tərs bir ayama yapışdırmışdılar... **Qladiator**... [25, 387].

15. Elə adlandırmalar var ki, onları ləqəb hesab etmək olmaz. Ləqəb hər hansı bir şəxsə cəmiyyət tərəfindən verilsə, bu cür adlanmalar müəyyən adamlar tərəfindən işlədilir və bunları ləqəb adlandırmaq bizcə, düzgün deyil. Belə adları, müəyyən situativ şəraitə uyğun olaraq verilən adları xüsusi müraciət forması adlandırmaq olar. Məsələn: Nuruş santexnik idi, ona görə də bəzi lağlağı kənd ağzıgöyçəkləri ona “**unitaz**” ləqəbi vermişdilər (36, 45); Çox danışmağı xoşladığı üçün Şövkət həm sinif yoldaşları, həm də müəllimlər tərəfindən “**grammofon**” adlandırılmışdı [22, 129].

Belə adlar dar çərçivədə, müəyyən şəxslər tərəfindən verilir və bunları ləqəb adlandırmaq mümkün deyil. Məsələn: Qabili adıyla yox, “**Moryak**” deyib çağırırdı... [24, 176]; Mərtəbədə, mətbəxlə üzbəüzdəki otaq birməfərlik idi və bu kiçik, darısqal hücrədə tösmərək bir oğlan yaşayırdı, əsl adını bilən yox idi, hamı onu **Mamaoğlu** çağırırdı ... [24, 129]; Atası o qədər əzilmiş, yetimçilik çəkmişdi ki, adını da yaddan çıxartmış, “yetim” demişdilər. Oğlunun da adı “**Yetimoğlu**” qalmışdı. Yəni yetimin yetimi, yetimdən də aşağı, yetimdən də yazıq [48, 241]; Balaca vaxtı qoca nənəsi Kərimi sevərək də “**Qoçaq**” çağırırdı [25, 91].

16. Ləqəblərin bir hissəsini də heyvan adları ilə düzələn zooləqəblər təşkil edir. Zooləqəblərdən danışarkən Ə. Mikayılova yazır: “Zooləqəblərlə verdiyimiz faktlar təsdiqləyir ki, onlarda metaforiklik xüsusiyyəti əsasdır. Elə buna görə də bədii əsərlərin dilində zooləqəblər digər ləqəb qruplarına nisbətən üstünlük təşkil edir” [10, 79]. Ə. Mikayılova qeyd edir ki, zooləqəblər verilərkən məhz heyvanlara məxsus keyfiyyətlər mənfi xarakterli insanlara uyğunlaşdırılır (10, 75). Lakin son dövr detektiv əsərlərin dilində qəhrəmanların cəsurluğunu, igidliyini nəzərə çarpdırmaqdan ötrü kalka yolu ilə Azərbaycan dilinə keçmiş heyvan adlarının ləqəb kimi işlədildiyinin şahidi oluruq. Məsələn: Ən yaxın dostu olan Cəbrayılın avtomobil qəzasına düşərək faciəvi halda rəhmətə getməsindən sonra da onu “**Tənha canavar**” adlandıranlar isə Qüdrətovu sonradan tanıyan uşaqlıq dostları idi... [45, 251]; Bəli, MŞ-nin məşhur “**Leopard**”ı Ələmdar Məlikov da, “**Vaşaq**” ləqəbli Gültən Dəmirli də belələrindən idilər [40, 25]; **Ələmdar**... Əksər döyüş növlərinin mahir ustası, MŞ-də “X” bölməsinin rəisi, mayor **Məlikov**. İndiyədək bir çox çətin dövlət tapşırıqlarını uğurla yerinə yetirmiş “**Leopard**” ləqəbli əks-kəşfiyyatçı... [40, 28]; Əsrəf Ömərov, Zakir, hətta mamırlı kəşfiyyatçı – “**Pinqvin**” də xırda adamlar idi [52, 316]; Deməli, general Baratov! **Qoca canavar**... Hələ bir onunla görüşüb başına gələnləri danışmağı tələb edirdi (46, 111). Bizim şefimiz

onu **Qoca qurdadlandırır(46, 143)**; Afərin sənə, **meşə pişiyi!(46,191)**; Mən də sənənin həm bu gecəki, həm də sabahkı sifarişini qüsursuz yerinə yetirtəcəyinə əminəm, **Tınkovundışı pələngi (46,155)**; Bəli..."**Vaşaq**" ləqəbli Gültən Dəmirli də belələrindən idilər (40, 25).

Müəyyən üslubi məqsədlə, əsl erməni olan qəhrəmana nifrətini bildirmək üçün yazıçı mənfi konnotasiyalı heyvan növlərindən istifadə edərək onu bu adla adlandırır. Məsələn:O gün, həmin qələbədən sonra Mixail Arturu xeyli təriflədi və ona "**Kobra**" ləqəbini verdi [29, 12].

Hər bir dildə elə leksik vahidlər vardır ki, müəyyən leksik-semantik yük daşımaqla bərabər, daxil olduğu söz sinifləri arasında müxtəlif konnotativ mənə ifadə etdiyi üçün xüsusi semantik dəyər daşıyır(13, 73). Ləqəblər insan xislətinin ən müxtəlif cəhətlərini, daha çox neqativ xüsusiyyətlərini əks etdirir ki, bu, həm emosional-qiyətləndirmə derivatlarda, həm də metaforik obrazlarda üzə çıxır.Bütünlükdə ləqəblərin konnotativ mənəsi dil vahidinin siqnikat səthində mənəsini tamamlayaraq və ya əvəz edərək sözün mənəsinin praqmatik komponenti kimi okkasionallığı ilə xarakterizə olunur (14, 11)

Heyvan adlarının şəxsi qiymətləndirməkonnotasiyası vasitəsilə işlədilərək ifadə edilməsi, bu və ya digər əşyanın əlamətinin digərinə keçməsi istənilən metaforik məcazlaşma ilə baş verir.Bu zaman diferensial sema həmin əlamətdir ki, obyekt həqiqətən həmin motivə malikdir və özünü ləqəbdə ifadə edir, belə ki, konnotativsema milli mənə assosiasiyalarından, sözün işlədilməsində əsas olandan asılıdır. Bununla əlaqədar ləqəb-zoosemlər digər metaforik ləqəblər kimi özünü yüksək emosional-qiyətləndirmə gücü ilə mənənin praqmatik aspektini əks etdirir və sememin modal komponenti kimi çıxış edir. İnsanın mənfi xüsusiyyətlərini əks etdirən metaforalar dil universaliləridir. "Ümumiyyətlə, ləqəblər, heyvan obrazlarını ifadə edən ləqəblər universaldır, hər hansı bir insan cəmiyyətinin dil və mədəniyyət kontiumuna bağlı deyil"(3, 17-27).Ləqəblərin sema, mənə quruluşu onların nitq situasiyasında funksionallaşmasından (potensial semadan, meydana çıxan assosiasiyalardan) asılıdır, konnotativ və (bəzən) implisit (ehtimali) sema ilə tamamlanır. Quznova A.V. mikroantroponimsema quruluşunu belə izah edir: klassema – "əşyavilik"; leksoqramməmlər – "propriallıq", "ləqəblik", "vahidlik", "canlılıq"; hipersema – "insan"; hiposema (məs.: kişi, qadın, oğlan, qız, keçəl, güclü və s.) və hipesema kompleksləri adlanan şəxsin xarakter xüsusiyyətlərinin əksi (məs.: uca boy, nəhəng bədən); assosiativ sema; potensial sema; implisitsema; konnotativsema: emosional-qiyətləndirmə, ekspressiv (4).

N.L.Şvetsova yazır ki, heyvan adları ilə yaranan ləqəblər əsasən mənfi semantikaya malik olur. Lakin bəzən müsbət mənəli adlara da rast gəlinir.Ləqəblərassosiativdir və ifadə olunan hissələrin geniş spektrinə malikdir. Bir tərəfdən onlar ardıcıldır və standart cəhətdən modelləşir, qiymətləndirmədə

ənənəvidir. Digər tərəfdən məhz ləqəblərdə fərdi, yaradıcı hisslərin üzə çıxması və onların, ləqəblərin konnotativ cəhətdən dolması özünü göstərir (3). Buna görə spesifik ləqəblər var. Ələsgər burada “**Dağ keçisi**” adı aldı [48, 239];...uşaqlarda dərsə-məktəbə həvəs qalmayıb, olublar sucüllütü. “**Sucüllütü**”. **Bu** söz ürəyimizi yaralayır, bizi “**Amfibiya adam**” çağıran yox idi...[24, 261].

Bəzən müəyyən heyvan adları müraciət məqsədilə işlənərək ləqəblərə yaxınlaşsa da, onları ləqəb hesab etmək düz deyil. Belə adlandırmalar müəyyən situasiya ilə əlaqədar müraciət olunan metaforalardır. Ağzın xeyrə açılmasının heç...**Ala qarğa**... (38, 158); Bir də belə ayılıq eləsən, özündən küs! Sumaşedsiy, **medved!**(38, 20); Ay **öküz**, arvadı öldürdün ki (48, 215). Burdan elə gedərsən ki, gözüm səni görməz, **tülkü**(48, 268); Murad. Düşün qabağıma, **qurdlar**...Aşına-aşına, çıxdınız ocaq başına, düşün qabağıma, **qurdlar** (49, 233); Ofisiant əlində kabab şişləri masaya yaxınlaşır. Başda oturmuş, üzündə dərin çarıq olan oğlan qışqırır: – **Ay Tısağa!** Sənə demirəm, bir az əldən iti ol?!...[50, 264].

Praqmatik cəhətdən qeyd olunan ləqəb və heyvan adlarının reprezentativliyasının semantik vasitələri metaforalardır. Rus tədqiqatçılarından A.A.Paşkeviç 500-dən artıq ləqəb və heyvan adlarını təhlil edərək bu nəticəyə gəlir ki, heyvan adları ilə yaranan ləqəblərin yaranmasında metonimiya və antonimasiyadan daha çox metaforalar mühüm rol oynayır (15).

17.Bəzən müəyyən etnoslarla müəyyən şəxsləri adlandırırlar. Belə etnofilizmlər “təhqiredici”, “alçaldıcı” mənada işlənərək emosional ifadəli rəngə malikdir və danışq dilinə məxsusdur. (16). Belə xarakterləşdirmənin əsasında öz etnosunu yüksək qiymətləndirmək və yad etnosu pisləmək dayanır. Bəzən də bu adların verilməsinin səbəbi bilinmir. Məsələn:

Yadımda deyil niyə ona “**Amerika**” deyirdilər [43, 24].

Praqmatik mənə sözün semantik strukturunu təşkil edən əlamətlərdən biri kimi ən çox emosional, ekspresiv-üslubi yük daşması ilə səciyyəlidir.(13, 77). Ləqəblərin qiymətləndirmə potensialının əsasında dayanan praqmatik faktorlar bunlardır: a) etnosentrizm; b) stereotipikləşdirmə; c) ayrı-ayrı sosial qruplara mənfi rəy, mənfi münasibət buna görə yaranır; c) verbal və qeyri-verbal davranışda fərqlənmə (etnik ləqəblər); d) hər hansı bir hadisəyə müsbət münasibət (ailə ləqəbi) (15).

Bəzən müəyyən xalqa məxsus adlar, ləqəblər etnonimlərlə adlandırılır. Lakin Azərbaycan dilində işlənən bəzi ləqəbləri bizcə, etnonimlərlə eyniləşdirmək olmaz. E.Əhmədova doğru olaraq yazır:”Etnonim yaradıcılığında ləqəblərin bütün növlərindən deyil, ən çox tayfa, nəsil, ailə ləqəblərindən istifadə edildiyi müşahidə olunur. Belə antroetnonimlərin göstərilən növü tayfa başçısının və ya ailə, nəslin ulu babalarının, eləcə də kollektiv qrupların ləqəblərindən, daha doğrusu həm kollektiv, həm də fərdi ləqəblərdən

düzəldilir” (17, 73). Məsələn, F.Eyvazlının “Qaçaq Kərəm” əsərində belə ləqəb-etnonimlər işlədilir: Gülümcanların, Çəndirlinin, Mollazalların, Eyvazlı ocağının, Ağamalıların, Şükürlünün, Xalsaların, Babaxanların, **Arıx evinin**,...Məmişlinin, **Dəlləklinin**, Qara evinin köç arabaları bir-birinin ardınca düzülüb gəlirdi (34,134).Yuxuda görmüşdü ki, dükana iki cavan oğlan gəlib. Biri **MüşələrinMəmmədidi**, biri də **Telli evininVəlisi(35, 285)**; **Cılvaqların Camalı** evlənirdi (34, 286); Nişan verilən yerə çatanda **Yağvalıların Bayramınan** rastlaşdıq (34, 321).

18.Bəzən ləqəbləri uşaq folklorunun növlərindən olan cıratmalarla eyniləşdirirlər. T.M.Kolyadiç yazır ki, görünür, məhz ləqəblərin emosional-qiymətləndirmə xüsusiyyəti ləqəbləri yaratmışdır. “Uşaq satirik lirika”sını tədqiq edən Q.S.Vinoqradovun göstərdiyi kimi (18, 435-449), T.M.Kolyadiç də qeyd edir ki, ləqəblər cıratmalardan fərqli olaraq şəxs adında əlavə epitet kimi işlənir, cıratmalar isə müəyyən situasiyalarda işlənərək şəxs adlarında sabit yerə malik deyil (19).N.A.Rodina ləqəb-öcəşmələrdən danışarkən əlamət və assosiasiyalar əsasında yarananlara xarici və davranış əlamətlərini aid edir. O, adla öcəşmə arasında yaranan frazalarda qafiyə olduğunu vəantropnimik ləqəblərdə paronimliyi də qeyd edir (20). Bizim fikrimizcə, Azərbaycan uşaq folklorunda işlənən cıratmalardakı qafiyəli sözləri ləqəb adlandırmaq düzgün deyil.

Bəzi tədqiqatçılar demunitivləri, əzizləmə-kıçiltmə şəxs adlarını da ləqəb hesab edir. Bizim fikrimizcə, onların da müəyyən hissəsi, nitqdə artıq ləqəb kimi sabitləşən demunitiv adlar ləqəb yerində işlənə bilər. A.V.Quznova da artıq müəyyən mərhələdən sonra əzizləmə-kıçiltmə adlarının ləqəb yerində işlənə bildiyini qeyd edir(4, 90).

Göründüyü kimi, bədii əsərlərdə ləqəblər çox müxtəlif üslubi məqsədlərlə işlənərək emosionallığı artırır və əsərdəki adları əlavə çalarlarla zənginləşdirir.

Tədqiqatın aktualığı. Son illərdə antroposentrik tədqiqatların, insanın şəxsi parametrlərinin öyrənilməsi ilə əlaqədar şəxs adlarının, antropnimlərin dərinədən tədqiq olunmasına diqqət artır. Köməkçi ad kateqoriyalarından olaraq ləqəblər antropnimik ad sistemində qeyri-rəsmi münasibətlə işlədilən adlardır. Şəxsiyyətin əlavə identifikatorları kimi ləqəblər antropnimlər içərisində az tədqiq olunmuşdur. Ləqəblərin funksiyaları içərisində diferensiallaşdırma funksiyası əsas olaraq, ad daşıyıcısının xarakterik xüsusiyyətlərini göstərir və bu cəhətdən apelyativlərə yaxınlaşır.Adlanmalar arasında məhz ləqəblərnəzəri cəhətdən ona görə az öyrənilmişdir ki,onlar şəxsin qeyri-rəsmi, əlavə identifikatorlarıdır və onların öyrənilməsi bir neçə aspektə görə - ləqəblərin dil və sosial təbiətinin, ləqəblərin tarixi, fərdi və kollektiv ləqəblər, kommunikativ sistemdə insanın adlanmasında identifikasiya vasitələrinin sabitliyi, antropnimik vasitələr sistemində ləqəblərin rolu, onların funksional parametrlərinin

tədqiqi maraqlı və perspektivlidir(3).

Ləqəblərin kommunikativ-praqmatik, koqnitiv-funksional xüsusiyyətləri, növləri, konnotasiya yaradaraq məcazlaşması barədə rus dilçiliyində geniş tədqiqatlar olsa da, Azərbaycan dilçiliyində bu məsələ demək olar ki, öyrənilməmişdir və aktual olaraq qalır. Ləqəbləri koqnitiv-funksional cəhətdən tədqiq edənlər ləqəb leksikasının müxtəlif modelləri arxasında dayanan dərin prosesləri zamanı insanın ümumi koqnitiv imkanlarını üzə çıxarmağa imkan yaratdığını qeyd edirlər (21).

Tədqiqatın əsas metodları. Ləqəblərin təhlilində tətbiq olunan əsas metodlar ənənəvi xarakter daşıyır. Məqalədə təsviri və müqayisəli metodlardan istifadə olunmuşdur.

Nəticə. Azərbaycan dilində işlədilən ləqəblər bədii ədəbiyyatda öz üslubi zənginliyi ilə seçilən köməkçi adlar olub, dilimizin ad sisteminin tarixən inkişafının izlənməsinə və hərtərəfli tədqiqinə şərait yaradan kateqoriyalardandır. Ləqəblər həm tək, həm də antroponimlərlə birlikdə işlənərək müəyyən emosionallıq, ahəngdarlıq yaradır, bədii surətlərin xarakterinin açılmasında mühüm rol oynayır. Bədii əsərlərin dilində işlədilən ləqəblər öz konnotativ və kommunikativ-praqmatik xüsusiyyəti ilə seçilir, bu ləqəblər müəyyən situasiya ilə əlaqədar adlanan adlardan, antroponimlərin bir hissəsindən, demotivlərdən, uşaq folklorunun janrlarındakı qafiyəli sözlərdən fərqlənir.

ƏDƏBİYYAT

1.A.Ş.Nacıyev, M.Səfərov. Bədii əsərlərdə antroponimlərin üslubi imkanları. Azərbaycan onomastikasını problemlərinə həsr olunmuş konfransın materialları. Bakı, 1986, s. 73-76.

2.A.Bağirov. Onomalogiya problemləri, I cild, Bakı, "Elm və təhsil", 2010, 438 s.

3.Н.Л.Швецова. Прозвища и их мотивация в русских переселенческих говорах Одесщины. 2005, с. 17-27.karpenko.in.na>wp_content?>uploads>2013/shvetso

4. Гузнова А.В. Прозвищная номинация в арзамасских говорах (части Нижегородских). Канд.дисс., Арзамас, 2016, 291 с.https://www.twirpx.com>.....>Авторефераты и диссертации

5.Н.Нүсөйнова. Бədii əsərlərdə onomastik vahidlərin rolu. Bakı, "ADPU"-nün nəşriyyatı, 2017, 190 s.

6.М.В.Соколова. Функционально-стилистическая нагрузка имени собственного в художественном тексте. Вестник Челябинского государственного университета, 2011 №33(248).Филология. Искусствоведение. вып. 60, с.183.https://cyberleninka.ru>article.funksionalno-stilisticheskaya-nagruzka-i.....

- 7.A.Qurbanov, Azərbaycan dilinin onomalogiyası, “Maarif”, 1988, 596 s.
- 8.A.Paşa. Azərbaycan antroponimiyasının leksik problemləri. Bakı, “Maarif”, 1997, 252 s.
- 9.Денисова Т.Т. Прозвища как вид антропонимов и их функционирование в современной речевой коммуникации: на материале прозвищ Шумячского и Ершичского районов Смоленской области. 2007, Смоленск, АР канд.дисс., 25 с.<https://www.dissercat.com>>...>Языкознание> Русский язык
10. Ə.Mikayılova. Azərbaycan dilində ləqəblər (Şamaxı rayonunun materialları əsasında). Bakı, “Elm və təhsil”, 2018.
- 11.Л.А.Сергеева. Об аксиологической природе прозвищ. 1991.АР канд.дисс. [elar/urfu.ru>bitstream>vtop_19_18](http://elar.urfu.ru/bitstream/vtop_19_18)
- 12.Q.Məşədiyev. Azərbaycan dilində ayamaların izahlı lüğəti. Bakı, “Elm və təhsil”, 2018, 126 s.
- 13.İ.Məmmədov. Azərbaycan dilinin semantikasi. Bakı, “Xəzər” nəşriyyatı, 2006, 372 s.
- 14.Цепкова А.В. Национально-культурная специфика прозвищ. (на материале современного англоязычного интернет-дискурса), Иркутск, 2011, АР канд.дисс., с.25 с.<https://www.dissercat.com>>Языкознание>Германские языки
- 15.Пашкевич А.А. Прозвища и клички в системе номинативных средств английского языка. АР канд.дисс., Санкт-Петербург, 2006, 24 с.www.dslub.net>Филологическиенауки> Германские языки/<https://www.dissercat.com>...> Языкознание> Германские языки
- 16.ЯрославДовгопалый. Этнофилизмыкакпрозвища с эмоциональной-экспрессивнойокраской. [Cejsch.icm.edu.pl>cejsch>:element>49>57_Dovhopalyy.2006](http://Cejsch.icm.edu.pl/cejsch/element/49/57_Dovhopalyy.2006).
- 17.Е.Əhmədova. Azərbaycan etnonimləri. Bakı, 2007, 128 s.
- 18.Г.С.Виноградов. Детский фольклор. В. кн: «Русское народное поэтическое творчество», М., «Высшая школа», 1986, с.435-449 (536 с).
- 19.Капица Ф.С., Колядич Т.М. Русский детский фольклор. М.: Флинта: Наука, 2011, 317 с.<https://rucont.ru>>file
- 20.Родина Н.А. Современные детские и молодежные прозвища: структурно-семантические и функционально-динамические аспекты. Смоленск, 2014, 254s.Cheloveknauka.com>Языкознание> Русский язык
- 21.Робустова В.В. Антропонимическоепрозвище в когнитивно-функциональном аспекте (на материале англоязычных художественных произведений XX-XXI вв.)АР канд.дисс., М., 2009, 26 с.<https://www.dissercat.com>>...>

BƏDİİ ƏDƏBİYYAT

22. C.Əmirov. Qara Volqa. Bakı, "Qanun", 2017, 412 s.
23. Ə. Abbas. Ömrün keçən günləri. "Azərbaycan" jurnal, 2009, №8 (26).
24. K. Əşrəfoğlu. Daşlı qala. Bakı, "Nurlar", 2015, 368 s.
25. K. Əşrəfoğlu. Tüfəng açıldı. Bakı, "Qanun", 2015, 264 s.
26. Ə. Aslanoglu. Muştuluq. "Ulduz" jurnalı, 2008, №10.
27. C. Əmirov. Brilyant məsələsi. Bakı. "Xan", 2014, 360 s.
28. E. Elatlı. Niyə susursan, polkovnik? Bakı, "Elgün", 2014, s. 288.
29. E. Elatlı. Qan ləkəsi. Bakı, "MBM", 2008, 640 s.
30. K. Nəzirli. Komada olan adam. Bakı, 2004, 288 s.
31. Ə. Əmirli. Gözəllik imperiyası. "Azərbaycan", 2018. №11.
32. V. Nəsimi. Kol üstündə sərçə. "Azərbaycan", 1997, №1-2.
33. Ə. Aslanoglu. Qaz əhvalatı. "Ulduz". 2008, №10.
34. F. Eyvazlı. Qaçaq Kərəm. Bakı, "Yazıçı", 1986, 416 s.
35. Elçin. Ölüm hökmü. "Azərbaycan", 1989, №8.
36. Ə. Abbas. Ömrün keçən günləri. "Qarapapaqlar", 2009, №8(26).
37. Müşfiqخان. Sonuncu hədiyyə. Bakı, "Xan", 152 s.
38. H. Mehdiyev. Sənsiz keçən günlərim. Bakı, "Yazıçı", 1985, 248 s.
39. Ə. Hacızadə. Dünyanı tanı. Bakı, "Gənclik", 1990, 424 s.
40. E. Elatlı. Qanunsuz əməliyyat. Bakı, "Elgün", 2017, 292 s.
41. E. Elatlı. Bakıdan gələn xəfiyyə. Bakı, "Nurlar", 2009, 248 s.
42. H. Seyidbəyli. Cəbhədən cəbhəyə. Bakı. "Hədəf" nəşrləri, 372 s.
43. M. Cəfərli. Amerika. "Azərbaycan" jurnalı, 2014, №9.
44. M. Dilbazi. Qar çiçəkləri, Bakı, "Gənclik", 1984, 132 s.
45. Müşfiqخان. Tənha canavar. Bakı, "Hədəf" nəşrləri, 2013, 502 s.
46. E. Elatlı. Ölüm ağacının kölgəsində. Bakı. "Elgün", 2017, 300 s.
47. Ə. Aslanoglu. Qaz əhvalatı. "Ulduz". 2008, №10.
48. F. Kərimzadə. Qarlı aşırım. Bakı, "Gənclik", 1987, 332 s.
49. S. Rəhman. "Aşınalar". V cild, Bakı, "Yazıçı", 1978, 355 s.
50. Varis. Bir ovuc torpaq. Bakı, "Vektor" nəşriyyat evi, 2009, 318 s.
51. Vüsal Nuru. Qapılar quduranda. "Azərbaycan jurnalı", 2018, №11.
52. O. Zeynalov. Çağırılmamış qonaq. Bakı, "Letterpres" nəşriyyat evi, 2012, 336 s.
53. Nurəddin Qənbər. Başsız meyid. "Azərbaycan" jurnalı, 1989, № 8.
54. K. Əşrəfoğlu. Qış yuxusu. "Ulduz", 2013 №1.
55. F. Qoca. Kələfin ucu. "Azərbaycan" jurnalı, 1989 №10